

Received 08.12.2024	Research Article	JOTS
Accepted 17.12.2024		9/1
Published 26.02.2025		2025: 68-87

Tibet Etkili Budist Uygur Metinlerinde Bir ‘Kadın’ Temennisi: Erkek Formunda Yeniden Doğum

A ‘woman’ prayer in Tibetan influenced Buddhist Uyghur texts: rebirth in male form

Hasan İsi*

Trabzon University (Trabzon/Turkey)

E-mail: hasanisi21@yahoo.com.tr

In Tibetan Buddhism, ‘woman’ is depicted, Dharma is at the center of what is said and religious symbols are positive towards ‘woman’. Images of enlightened female Buddhas frequently appear in the visual arts of Tibetan Buddhism. Spiritual enlightenment in religious teaching, practiced predominantly on the basis of liberated female symbolism, is applicable to both men and women. But considering the history of Buddhism, it can be seen that in Theravāda and Mahāyāna Buddhism, ‘woman’ is in the background and is especially excluded from the teachings and community. ‘Woman’, who does not have a high status in the relevant teachings, is generally an evil, deceptive, lustful and seductive figure. Although there are symbols and narratives in Tibetan Buddhism that show ‘woman’ as a liberating source of spiritual power, the situation is different in some examples witnessed especially in Tibetan-influenced Buddhist Uyghur texts. One of these examples is related to the subject of ‘reincarnation’. In the phase known as Tantric Buddhism, although ‘female’ deities are at the forefront, there is a wish for ‘rebirth of female’ individuals in male form in the relevant texts. This wish is contrary to the principle of equal gender, which is influenced by Tibetan Buddhism. In this respect, the present study consists of evaluations on the examples of *kız etözinte tuğma-*, *tişi ažuñunta tuğma-* ‘not to be born in the form of a woman or a female being; being born in male form’ and *tişi etözün teğşür-* ‘to want to change into a female form; being born in male form’, which are witnessed in Tibetan-influenced Buddhist Uyghur texts. The study will first present the view of the concept of ‘woman’ in Buddhism and then examine the justification(s) for ‘not being born in the female form’ on the basis of relevant examples.

Key Words: Buddhism, Tibetan Buddhism, ‘woman’, Uyghur Buddhism with Tibetan influence.

* ORCID ID: 0000-0001-7269-3596.

Giriş

Tantrik Budizm, temeli Tibet coğrafyasında atılan ancak zamanla Çin ve Hindistan gibi ülkelere ulaşan Budizm'in Vajrāyana mezhebine dayanan bir öğretileridir. Klasik Budizm'e tepki olarak Bön dini ile Şamanist unsurların sentezlenmesi sonucu ortaya çıkan Tantrik Budizm, kökeni Buddha'ya mal edilen konuşmalardan oluşan *Tantra*'lara önem vermektedir. Literatürde *Ezoterik Budizm* ya da *Gizli Budizm* olarak da bilinen Tibet Budizmi, törenlere, sembollere ve dualara önem veren bir anlayışa sahiptir.

Klasik Budizm'in belirlediği uzun soluklu aydınlanma yollarını çeşitli öğretici teknikleriyle kısaltmayı hedefleyen Tibet Budizmi, 'büyü' ve 'meditasyon' temelli aydınlanmaya hizmet eden ritüelleri bünyesinde barındırmakla birlikte, Budizm'e dışı ilahlar, tanrıçalar, Buddha ve Bodhisattvalardan oluşan panteon da kazandırmıştır. Mitolojik düzeyde Tantrik Budizm ile ilk kez kadının ürkütücü olarak görülen ve kadınlara karşı ayrımcılık için kullanılan yönleri olumlu manaya çekilmiş; kadınlar, aydınlanmaya ulaşmak için üstesinden gelmesi gereken ölüm ve ıstırapın sembolleri olarak dinî yolda yardımcıları ve rehberleri olarak kabul edilmeye başlanmıştır (İsi 2012b: 512, 513).

Tibet Budizmi'ne kadar sıklıkla 'olumsuz' düzeyde arzu ve şehvetin sembolü olarak görülen 'kadın', Tibet Budizmi'nde kapsamlı bir dışı panteonla 'olumlu' manada görülmesine rağmen, başta 'kadın' olmak üzere Klasik Buddha öğretisinden miras aldığı fikirleri de sürdürmüştür. Bu fikirlerden biri de, kadınların reenkarnasyon noktasında kendi bedenlerinde değil de, erkek formunda doğma arzusu içerisinde olmasıdır. Zikredilen temenni sadece Tibet Budizmi'nin sürdürüldüğü Çin, Japonya ve Hindistan gibi ülkelerde değil, Orta Asya Budizmi'nin önemli temsilcilerinden Budist Uygurlarda da karşılıklara sahip olmuştur. Bu yönüyle, eldeki çalışma Tibet etkili Budist Uygur metinleri tanıklığında bir kadın temennisi olarak belgelenen 'erkek formunda doğum' kavramına dayalı değerlendirmelerden oluşmaktadır. Çalışma, bu doğrultuda iki ana bölüme ayrılmıştır. Çalışmanın ilk bölümü, *Budizm'de 'Kadın'a Bakış* başlığını taşımaktadır. İlgili kısımda, Hint mitolojisinden başlayarak hem Buddha dönemi hem de Buddha sonrası Theravāda ve Mahāyāna ekollerince 'kadın' kavramına olan tutuma yer verilmiş, devamında Tibet Budizmi dönemi ile kısmen de olsa 'olumlu' düzeye geçiş yapan 'kadın' kavramına yönelik

düşüncelere yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci başlığı, *Tantrik Etkili Budist Uygur Metinlerinde Bir 'Kadın' Temennisi* adlı bölümden oluşmaktadır. İlgili bölümde Tantrik Uygur metinlerinde kadınların yeniden doğum noktasında arzu ettiği temenninin Eski Uygurca karşılıklarına, tanıklandığı metinlere ve kullanıldığı bağlama yer verilerek Budist kadın inanırlardaki 'erkek formunda doğum' kavramının dayandığı geleneğe değinilmiştir.

1. Budizm'de Kadına Bakış

Nari Shakti Vandan Adhiniyam adıyla 2023 yılında Hindistan Cumhurbaşkanlığı tarafından onaylanan yasa, kadınlar liderliğindeki kalkınmayı ön plana alarak kadınların politikada ve kamusal yaşamda karar alma süreçlerinin her düzeyinde tam ve etkili katılımını ve liderlik için eşit fırsatlara sahip olmalarını hedeflemektedir. İlgili yasaya rağmen günümüzde Hindistan ağırlıklı olarak 'kadın' denilince *çocuk yaşta evlilikler, cinayetler, kadın ticareti, aile içi şiddet* ve *istismar* konularıyla gündeme gelmektedir. Hint toplum yapısını oluşturan 'kast' sistemi doğrultusunda 'olumsuz' düzeyde görülen 'kadın', geçmişten günümüze toplumsal düzeyde 'tabakanın en alt sınıfı, düşük doğumlu, değersiz ve faydasız' görüşleriyle temsil edilmektedir. Sadece toplumsal yaşam bünyesindeki aile kurumunda değil, Hint kökenli birçok dinî grupta da olumsuz değere sahip 'kadın' kavramı, Erken Budizm'de, Hint toplumunun ataerkil yapısından ötürü, Buddha tarafından öğretilde yer verilmeyen, baştan çıkarıcı, arzu ve şehvetin baş sebebi olarak tanımlanmıştır. Tibet Budizmi'ne kadar *Theravāda* ve *Mahāyāna* gibi Budist ekollar tarafından Dharma ve Saṃgha'ya (dinî topluluğa) kolayca dâhil edilmeyip elden geldiğince ilgili kurumların dışında tutulması hedeflenen 'kadın', Tantrik Budizm ile alakalı ritüel ve uygulamaların baş karakteri olmuştur. Bu yönüyle, çalışmanın ilgili bölümü 'kadın' kavramının Budist düşünce sistemindeki yerini ortaya koyma amacından ileri gelmektedir. Çalışmada öncelikle Tibet Budizmi öncesi Budist düşünce sistemlerinde 'kadın'a olan bakışa yer verilip devamında Tantrik Budizm'deki 'kadın' imajına yönelik bilgilere başvurulmuştur.

1.1. Tibet Budizmi Öncesi Kadına Bakış

Budist düşünce sisteminin icra edildiği Orta Asya'da genel olarak manevi gelişim yolunda önemli boyutlara ulaşmış *Niguma, Mandarova, Yeshe Tsogyal*,

Machig Labdron gibi Hintli kadın şahsiyetler söz konusuydu. Bunlardan *Yeshe Tsogyal*, Tibet Budizmi'nde 'Muzaffer Buddhaların Annesi' olarak tanınmaktaydı (Mutallimova 2020: 12). Kendisi 'kadın' olarak tam anlamıyla aydınlanmaya ulaşan ilk Tibetliydi. Tahminen VIII. yüzyılda Buddha öğretisini Tibet'e tanıtan Padmasambhava'nın (Guru Rinpoche) öğrencisi olan Yeshe Tsogyal, Dzogchen 'Büyük Mükemmellik' (Skr. *mahāsāndhi* ya da *atiyoga*; Tib. *rdzogs pa chen po*) öğretileri de dâhil olmak üzere Buddha yolunun tamamını takip ederek Guru olur (Shambhala, 'Yeshe Tsogyal' maddesi). Ancak, Tibet Budizmi özelinde zikredilen şahsiyetlerle 'dişillik; kadınlık' kavramları değersene de, ilgili inanç sistemi öncesinde bu kavramlar olumsuz bakış açısıyla görölmektedir.

'Kadın' kavramının Buddha öncesi görünümüne bakıldığında, toplumun ve dinî kültürün 'kadın'a atfettiğı değer, Hint mitolojisinde net bir şekilde görölmektedir. Hint mitolojisinde 'kadın'; *kötünün temsili* şeklinde İslam dinindeki Havva mitiyle karşılanmaktadır. Hindu tanrıçası Kālī özelinde, 'kadın'lar korkunç ve iğrenç formda, açgözlülükle kurbanlarının kanını içen *yaşlı bir cadı* olarak tasvir edilmiştir. İnsan ırkının Havva benzeri bir annesi olarak görölen Kālī, aynı zamanda olumlu manada 'anne' gücüne de sahiptir. Evrenin gücü olarak hayat verebilen aynı zamanda hayatı yok da edebilen formda olan (Paul 1985: 4, 5) Kālī kişiliğı özelinde 'kadın' varlığına yönelik bazı ifadeler şunlardır:

Çocukluğunda bir kadının babasına; gençliğinde kocasına; kocasının ölümünden sonra oğullarına itaat etmesi gerekmektedir.

Kadınların tek başına herhangi bir fedakârlık yapmasına, dinî törenleri veya ritüelleri yerine getirmesine gerek yoktur! Yalnızca kocaya itaat, kadını yüceltir.

Hindistan Yasasından ve Budist bir metinden alıntılanan bu pasajlar, Hindistan'da 'kadın'ın tamamen erkeğe ait bir 'aksesuar' olduğunu göstermekle birlikte, Budizm'in ortaya çıktığı ilk dönemleri kapsayan Buddha çağında 'kadın' kutsal metinleri okuma, *nirvāṇaya* ulaşma gibi haklardan mahrum kalmakta; *kurtuluş* sadece gönülden teslimiyet ve eşlere hizmet etmekle mümkün olmaktadır (Barua 2011: 75; Mutallimova 2020: 69, 70). Bu durum, göröldüğü üzere Budist kanonik metinlere de yansımıştır. Özellikle de Geç Dönem Vedik ve Brahman metinlerinden etkilenen kanonik Budist metinlerde 'kadın', 'baştan çıkarıcı veya kötünün reenkarnasyonu' şeklindeydi (Mutallimova 2020: 96; Paul 1985: 3).

Bilindiği üzere, Tibet öncesi Budist düşünce sistemi, Theravāda ve Mahāyāna Budizmi ekolleriyle temsil edilmekteydi. Tibet Budizmi'ne kadar zikredilen ekoller tarafından asırlarca sürdürülen Budist düşünce sistemi, Hindistan'daki toplumsal sınıfa yönelik ciddi bir başkaldırı niteliği taşımaktaydı. Buddha, kast sistemini eleştirmekle kalmamış, Eski Hindistan toplumunda hâkim olan 'kadın' hakkındaki fikirleri değiştirerek Dharma'yı eşitlikçi düzlemde ortaya koyup geliştirmiştir. Ancak, Buddha kadınlara erkeklerle birlikte öğretilere katılma izni verse de, Hint geleneklerine sadık kalmış; insanların *erkek ve kadın* şeklinde ikiye ayrılmasına önem vererek kadınları *eşler* ve *kadınlar* diye ikiye bölmüştür. Bu durum, şüphesiz Buddha tarafından ortaya konan 'eşitlikçi öğreti' ile çelişmektedir (Mutallimova 2020: 74).

1.1.1. Theravāda Budizmi

Sri Lanka (Seylan), Myanmar (Burma), Tayland, Kamboçya ve Laos'ta yaygın durumda olan Theravāda Budizmi, Budizm'in en eski okuludur. Mahāyāna Budistleri tarafından 'küçümseyici bir bakış açısı' ile *Hīnayāna* 'Küçük Araç' adı verilen bu ekol, diğer tüm Budist ekoller gibi, Buddha tarafından öğretilen orijinal doktrinlere ve uygulamalara yakından bağlı olduğunu iddia etmektedir. Bu grup, eski Hint Budizmi'nin Pāli kanonunu otorite olarak kabul edip mezhepsel soylarını ilk Budist kademli keşişlerin geleneğini takip eden Yaşlılar'a (Skr. *sthāvira*) dayandırır. Theravāda Budizmi'nin temel amacı, *kişinin kendi çabaları sonucunda aydınlanmaya erişen arhat veya mükemmelleşmiş aziz olması* hedefidir. Bu ekolde, manastırdan olmayan kişiler ile keşişlerin rolleri net bir şekilde birbirinden ayrılmış; manastırdan olmayan bireylerin aydınlanmaya erişmesi mümkün görülmemiştir. Theravāda inanırları, tarihî Buddha'ya derin bir saygı duysa da Mahāyāna Budistlerince tapınılan Buddha ve Bodhisattvalara saygı gösterilmemiştir (Encyclopedia Britannica, 'Theravada' maddesi).

Görüldüğü üzere, Budist *Dharma* 'öğreti' ve *nirvāṇa* 'kurtuluş' hususunda katı bir tutuma sahip Theravāda Budizmi, 'kadın' kavramına olan bakış noktasında da keskin çizgilere sahiptir. Bu ekole göre, ilgili mezhepte bulunan bir Budist için yaşamın amacı, bir sonraki hayatta bir *erkek olarak doğmak* ve daha sonra da Buddha gibi aydınlanmaktır. Bunu başarmak için doğru işler ortaya koyup bir sonraki yaşamda erkek olarak doğulmalıdır. Çünkü *kadın olarak doğmak*, kötü karmanın ürünüdür. Tanrıların, erkeklerin, hayvanların ve hatta

sürüngenlerin bile Bodhisattva olduğu bu gelenekte, ‘kadın’ kötüdür (Mutallimova 2020: 87, 88).

Zikredilen bakış açısını yansıtan Theravāda metinlerinden *Aṅuttara Nikāya*’da dört kadın türü söz konusudur:

1. Öfkeli, kaprisli, açgözlü, başkalarının mutluluğunu kıskanan ve sadaka vermeyen kadınlar.
2. Kızgın, kaprisli ve açgözlü olup başkalarının mutluluğunu kıskanmayan kadınlar.
3. Cömert ve kızgın olmayan kadınlar.
4. Cömert olup asla kızgın olmayan kadınlar.

Aṅuttara Nikāya’da belirlenen dört ‘kadın’ türü, iyi ve kötü temelinde gruplara ayrılmıştır (Mutallimova 2020: 74, 75). İlk iki grup ‘kötü kadın’ imajını diğer iki grup ise ‘iyi kadın’ formunu yansıtmaktadır.

Kadınların bekârlığa karşı oluşturduğu tehdit, erkek yazarlı Budist metinlerde genellikle kadınların, cinsellik ve şehvetle ilişkilendirilen ahlaksız ve baştan çıkarıcılar olarak görülmesini sağlamıştır. Kadınlar, tamamen *Māra*’nın tuzakları olarak görülüp kontrol edilemeyen şehvetleri tarafından yönlendirilen, doyuma asla ulaşmayan varlıklar olarak anlatılmıştır. Kadın vücudunun saf olmadığı ve âdet görme gibi biyolojik süreçleri, pis ve kirletici olarak yansıtılmıştır (Buswell 2004: 303). Görüldüğü üzere, Tibet Budizmi öncesi ‘kadın’, ağırlıklı olarak *Māra* sembolizmi ile yansıtılmaktadır. Kadına olan bakış, Buddha’nın aydınlanmaya çalışırken onu tehdit etmeye çalışan, bunu başaramayınca Buddha’ya kızlarını yollayan *Māra*’yı hatırlatmaktadır. Bu sembol temelinde, kadınlar *Māra* olarak görülmüş, özlerinde var olan şehveti yönetemeyip birçok erkeği şehvetle yoldan çıkarmasıyla bilinmiştir. Budist düşüncede kadına dayalı bu sembolizm, sadece haz duygusu ile sınırlı kalmamış, kadınların âdet görmeleri, kadın saflığını ortadan bir durum olarak görülmüştür. Bu da özü *kadın*, sonu *cinsel birleşme* olan seks kavramının Budistlerce hoş görülmediğini, bir tabu olarak manastır üyelerine yasaklanmasını sağlamıştır (İsi 2022: 58).

Aslında Erken Budizm’in ‘kadın’ varlığına karşı güçlü bir ataerkil ve düşmanca tavır takınışı Buddha’nın teyzesi/üvey annesi *Mahāpajāpatī Gotamī* ve etrafındaki kadınların üç kez keşiş olma talebiyle Buddha’ya gelip Buddha tarafından reddedilmelerine dayanmaktadır. Pāli kanonunda ‘kadın’lar

hususunda Buddha'yı Ānanda'nın ikna ettiği, Buddha'nın bu doğrultuda 'kadın rahipler'e yönelik *sekiz özel kural* (Skr. *aṭṭhagarudhammā*¹; Çin. 比丘尼八敬戒 *bī qiū ní bā jìng jiè*²) da dâhil olmak üzere, 85 prensip belirlediği söylenmektedir (Sirimanne 2016: 277; Heirman 2011: 606, 607).

1. Saygı ve hürmet hususunda bir keşişin her zaman bir rahibeden önceliği vardır.
2. Bir rahibe, yağmur mevsimini keşişlerden ayrı bir yerde geçirmek durumundadır.
3. Rahibeler, keşişlerden yardım istemelidir.
4. Bir rahibe, yanlış bir iş yaptığında bunu hem rahibeler hem de rahipler topluluğu önünde itiraf etmelidir.
5. Yasaklı bir kuralı çiğneyen rahibe cezalandırılmalıdır.
6. Bir rahibe hem rahibeler hem de keşişlerden oluşan bir meclis tarafından atanmalıdır.
7. Rahibeler, bir keşişi taciz etmemeli veya aşağılamamalıdır.
8. Bir rahibe, bir keşişe ders vermemelidir.

Budizm'in 'kadın' ve 'erkek' cinsiyetlerine yönelik eşitliğe dayalı ideali göz önüne alındığında, 'kadın' rahipler için zikredilen sekiz prensibin erkek rahiplere göre ağır olduğu, daha çok caydırıcı nitelik taşıdığı anlaşılmaktadır.

Ānanda: “Efendim, Kadınlar konusunda nasıl davranmalıyız?”

Buddha: “Onları görmemek gibi, Ānanda.”

Ānanda: “Ama eğer onları görürsek ne yapacağız?”

Buddha: “Konuşmuyoruz, Ānanda.”

Ānanda: “Ama eğer bizimle konuşurlarsa, ne yapacağız?”

Buddha “Uyanık kal, Ānanda!”

Buddha ve çok sevdiği müridi Ānanda arasında geçen bu sohbete bakıldığında (Paul 1985: 7), 'kadın' varlığına karşı Buddha'nın sert ve keskin tavır takındığı görülmektedir. Bu durum, özelde şüphesiz *Buddha'nın manastıra kadınların alınmasıyla bekâr yaşamın sürdürülmesinin zorluğunu düşünmesinden* temelde ise *Budist cemaatin iç mekanizmalarını ve prensiplerini koruma güdüsünden* kaynaklanmaktadır. Manastır sisteminin pragmatik amacı *topluluğu sürdürmek*; dinî yönü ise *bireyde manevi gelişimi sağlamaktır*. Bu doğrultuda, Budistlere göre kadın, dünyevi âlemi, yani *samsāra'yı* (yeniden doğum döngüsü) temsil etmekle

¹ ilgili terim, <https://www.wisdomlib.org/> adlı bağlantı adresinden alınmıştır.

² ilgili terim, <http://www.buddhism-dict.net/ddb/> adlı bağlantı adresinden alınmıştır.

birlikte, erkek müridin ruhsal gelişimi açısından potansiyel engel durumundadır. Budist topluluk için evini ve eşini terk eden mürit, zaman zaman ailesinin yanına dönme arzusuyla hareket edeceğinden ‘eş olarak kadın’ erkek keşiş için bir tehdit, güçlü bir rakip niteliğini taşımaktadır (Paul 1985: 6). Bu doğrultuda Erken Dönem Budizmi’nde kadınlar, yaratıcı tanrı *Brahmā*, koruyucu tanrı *Indra* ve *Cāturmahārāja* gücüne sahip olmadığından Buddha da olamamaktadır (Arslan 2014: 148; Appleton 2011: 33).

Verilen görüşler temelinde, Theravāda Budistleri, ‘kadın’ figürünün Bodhisattvalıktan Buddhaliğe ulaşacak sürecinde *erkek formda doğum* ve *sekiz koşula uyma* gibi kuralları zorunlu kılarak ‘kadın’ varlığını Buddha’nın erken dönemlerdeki görüşlerinden ötürü göz ardı etmeyi tercih etmiştir (Derris 2008: 41).

1.1.2. Mahāyāna Budizmi

Theravāda Budizmi’nde özellikle manastır hayatının sürdürülebilirliği açısından ‘kadın’ın arka planda kalması, kısmen de olsa Mahāyāna mezhebi ile değişiklik göstermiştir. Budizm’in halk arasına inmesi, herkesin ve tüm varlıkların Buddha potansiyelinde olması, ‘kadın’a olan bakışı da kısmen değiştirmiştir (Paul 1981: 63). Bu hamleler ile Mahāyāna düşüncesinde ‘kadın’ cinsiyetinin bir dereceye kadar değer kazandığı söylenebilir.

Mahāyāna Budizmi’nde *eril* ve *dışıl* düalizmi temelinde ‘kadın’, *ruh* ve *madde* gibi ayrı kategorilerde olsa da, şefkat ve bilgeliği yansıtan birleşik bir ruhun tamamlayıcısı olarak görülmektedir. Bu doğrultuda, Mahāyāna Budistleri ‘kadın’ kavramına duyarsız kalmayıp sosyal düzenin ve manastır topluluğunun korunması, kadının hem toplumdaki hem de Budizm’deki konumunun düzeltilmesine yönelik ‘meditatif’ sistemler ortaya koysa da, ‘kadın’ imajı din ve ahlakın antitezi olarak gelişim göstermiştir (Paul 1985: xxv-xxvi, 8). Bu doğrultuda Buswell’e göre, özellikle Budist manastırdan olmayan kadınlar, bazen Budizm’i besleyen eşler ve anneler olarak idealize edilir ya da güzellikleri ve doğurganlıkları nedeniyle övülmektedir. Ancak kadınlar ister *güzellik* olarak ister bir *fahişe* olarak şeytanlaştırılsın, bunlar Dharma’nın kadına dair görüşünü tam olarak olumlu bir seviyeye çekmemiştir (2004: 303).

Mahāyāna Budizmi'nde kısmen olumlu düzeyde değişen 'kadın' figürü, Çin'de erkek formdan kadın forma ulaşan Bodhisattva Avalokiteśvara özelinde net bir şekilde görülmektedir. Budizm'de bilindiği üzere, kadınların Buddha panteonuna girişi söz konusu değildi. Ancak Avalokiteśvara, *Guanyin* (Çin. 觀音 *guān yīn*) adı altında Çin'e ve Japonya'ya girmiştir. Erken Budizm'de erkek formunda olan bu ilah, 'bebekleri koruma' özelliğinden ötürü kadın olarak görülmüş, bebeklerin ve annelerin hamisi olarak uzun saçlı ve kucağında bir bebekle tasvir edilmiştir (Mutallimova 2020: 82, 84). Ancak, Budist toplum *yeniden doğum* noktasında 'erkek formunda olma'nın faydalı olacağı görüşünü değiştirmemiştir.

1.2. Tibet Budizmi'nde Kadına Bakış

Tantrik Budizm, dinî bir kültürden izole olarak gelişmemiştir. Dinî geleneklere, Śīva, Vişnu ve Devi gibi Tanrılar üzerine odaklanmıştır. Tantrik Budizm, Vajrayāna okuluna dayanmaktadır. Vajrayāna, Kuzey Hindistan'a ve Tantrik Budizm'e ait bir okuldur. Temelde, VII. yüzyılda yazılmış Tantra metinlerine dayanan *Vajrayāna*, kökende Mahāyāna yolunu izlese de birçok yeni teknik tanıtır. Ritüeller, ellerle yapılan simgesel hareketler (*mudrālar*), *maṅḍala* ve *mantralar*, *Vajrayāna*'nın öğretti tekniklerini oluşturmaktadır (İsi 2020a: 502).

Tantrik Budizm, Budizm'in büyü yönünü kapsamlı bir şekilde zenginleştirmiştir. Tantrik uygulamalar, ritüel çağrıştırmaya odaklanmaktadır. Özellikle mantraların, görsellerin ve Tanrılarının kullanımı yoluyla, bazı uyanmalar gerçekleşmektedir. Böylesi metotlar, aslında tam olarak Mahāyāna'nın mutlu olma amacını taşımaktadır. Bunlar, derin dinî tecrübe ile Buddhalığa uzun Bodhisattva yolundan daha kısa ve hızlı şekilde ulaşma amacından ileri gelmektedir (İsi 2020b: 112).

Orta Asya Budizmi'nde XI. yüzyıldan itibaren etkisi yoğun bir şekilde hissedilen Tantrik hareket, Theravāda ve Mahāyāna Budizmi'nden gelen Budist panteonu korumakla birlikte, Tantrik uygulamalara eşlik edecek çok sayıda şahsiyet ortaya koymuştur. *Maṅḍala* uygulaması etrafında tanrılar geliştiren *Tantrik Budizm*, Mahāyāna Budizmi'nin boşluk (Skr. *śūnyatā*) ilkesinden hareketle, *maṅḍala*daki tanrıyla özdeşleşme fikrine dayanan *deva-yoga* ritüeline odaklanmıştır. Bu görüş, aynı zamanda tanrılarının insanlardan esasen 'ayrı' somut

varlıklar olduğu yönündeki her türlü görüşü de ortadan kaldırmıştır (Shaw 2015: 10).

Theravāda ve Mahāyāna Budizmi'nin aksine, Vajrayāna birçok aydınlanmış kadını, koruyucu tanrıları ve Bodhisattvaları benimseyip onları ritüel ve uygulamaların ayrılmaz parçası ilan etmiştir. Tibet Budizmi'ndeki dinî imgeler, kadınlara yönelik eşitlikçi bir bakış sunmaktadır. Aydınlanmış kadın Buddhaların görüntüleri ve pozitif kadın ikonografisi, Tibet sanat ve meditasyon pratiğinde önemli bir unsur olarak yer almaktadır. Özgürleşmiş kadın sembolleri, Tibet Budizmi'nin ayrılmaz parçasıdır ve Budist doktrin her iki cinsiyet için de manevi aydınlanma olasılığını desteklemektedir (Mutallimova 2020: 103, 108).

Vajrayāna Budizmi'ni diğer Budist geleneklerden ayıran en önemli fark, belki de Buddhalık (Skr. *buddhatva*) olarak bilinen *nihai ruhsal mükemmellik kavramı* ile *dişillik* arasındaki ilişkiye vurgu yapmasıdır. Tantrik Budizm'de *androjenlik* söz konusudur. Terim, her iki cinsiyetin bir mükemmellik durumu olarak algılanan en iyi niteliklerinin birliği demektir. Bu doğrultuda Tibet Budizmi, evrensel kurtuluşun aracı olan *Tathāgatagarbha*'ya yani Buddha doğasına olan tam bağlılığını vurgular. Budistler genellikle 'Buddha tabiatı' anlamı *tathāgatagarbha* sözcüğünü dişil bağlamda kullanmaktadır. Temelde, bütün canlı varlıkların Buddha olabileceği anlamına gelen *tathāgatagarbha*'daki *garbha* sözcüğü 'Budda'nın embriyosunu/ceninini barındıran rahim' veya 'rahmi barındıran Buddha'nın embriyosu/cenini' anlamına gelir (Arslan 2014: 164). Yani, her bireyin cinsiyeti ne olursa olsun zihninde bu potansiyel Buddha fikri vardır ve Buddha Doğasını gerçekleştirebilmesi için bu potansiyelin farkındalığını beslemesi ve geliştirmesi gerekmektedir (Coakley 2012: 7).

Tibet etkili Budist panteonda, Klasik Budizm'in aksine dişil ilah ve varlıklar çeşitlilik sergilemektedir. Kadın tanrılar, doğa ruhlarından kozmik figürlere kadar ilahi hiyerarşinin her kademesinde yer alıp mutlu, öfkeli, şefkatli, korkutucu, sakin ve kendinden geçmiş, insan hayatını çevreleyen formlardadır. İnsan ruhunun iç derinliklerini yansıtan dişil sınıf, daha çok manevi uygulamalarla somutlaştırılmaktadır. Tibet Budizmi'nde özellikle tanrıçalar, doğuma, tarıma, refaha, uzun ömürlülüğe, sanata, müziğe, öğrenmeye ve okült uygulamalara eşlik etmektedir. Bu varlıkların salgın hastalıklardan, yılan ısırıklarından, şeytanlardan, zamansız ölümden ve her türlü ölümcül tehlikeden

koruma sağlayan y6nleri vardır (Shaw 2015: 1). Bu kadın ilahlar, genellikle erkek partneriyle bir arada durarak bilgelik (Skr. *prajña*) ve yöntem (Skr. *upāya*) kavramlarını temsil etmektedir. Bu yönüyle, kadınlar günlük Budist uygulamalarda görölmekle birlikte kişisel tanrılar, çeşitli koruyucular ve yerel tanrılar formlarında da tanıklanmaktadır. *Iṣṭadevatā* ya da *yi dam* adıyla ilgili ilahlar, uygulayıcıyı kendilerinin sembolize ettiği aynı durumuna taşımakla görevlidir (Heroldová 2015: 62).

Vajrayāna Budizmi'nde Budist dişı ilahlar genellikle iki kategoriye ayrılmaktadır. İlki, en yüksek hakikat ve kurtuluşun kazanımlarına ulaştıran dişil formdaki Buddhalardır. Bu grup, *Prajñāpāramitā* gibi Mahāyāna tanrıçalarıyla birlikte, *Vajrayoginī* ve *Nairātmyā* gibi Tantrik varlıkları bünyesine almaktadır. Diğer grup ise hastalıklardan ve düşmanlardan koruma, bilgi arayışı, zihinsel arınma ve uyanışa doğru ilerlemeyi teşvik etme amaçlar için çağrılan tanrıçalardan oluşur. Bunlar, *Sitātapatrā*, *Tāra* ve *Uṣṇīṣavijayā* gibi ilahlardır (Samdarshi 2014: 94).

Tantrik Budizm'in kaynak metinlerinde 'kadın'lar genellikle yüksek manevi yeteneklerinden dolayı övölür. Tantrik kùltte 'kadın' unsurunun vazgeçilmezliği, hatta önceliği vurgulanır. Kadınların Tantrik uygulamada erkeklerden daha yetenekli olduğunu düşünen Lamalar vardır. Aslında, Hint Tantraları kadınlara karşı en ufak bir ayrımcılığı bile kesinlikle yasaklar. Tam tersine, erkek bireyler kadınlara saygı göstermekle yükümlüdür. Tüm kadınlar *ḍākinī*'dir ve onlara aydınlanmaya yol açan bilgeliğin vücut bulmuş hâli olarak saygı duymak gerekmektedir (Herrmann-Pfandt 1997: 16). Tantrik Budizm'de 'kadın' bedeni, sınırsız alanın enerjik niteliklerini ve o alanı bilen bilgeliği yansıtır. Erkeklerin bedenleri, uzayın bilgeliğiyle hareket eden becerikli eylemi yansıtır. Bir uygulayıcı fiziksel bedenleri doğrudan ve karmaşık olmayan bir şekilde görmeyi öğrendiğinde, zihnin kutsal dinamiklerinin gerçek dünyada somutlaştığını görür. Bu bakış açısı, her kadının *ḍākinī* olduğunu ifade etmektedir. Kadınlar, Vajrayāna'da *bilgelik* (Skr. *prajña*) ilkesinin yayılımları olarak 'kadın' bedeninde görüldüğünden güce sahiptir. Bu nedenle, Tantrik uygulayıcının tüm 'kadın'ları *ḍākinī* olarak görmesi kaçınılmazdır (Coakley 2012: 13, 14).

Klasik Budizm, manastırda takip edilen ve uygulayıcıların aydınlanmayı kazanmasında aklın rolünü vurgulayan düşünceleri ön plana alarak yaşamın

diğer yönlerini değersizleştirme eğiliminde olmuştur. Tantra yani Tantrik Budizm ise bu dengesizliği dengeye sokacak teknikler kullanarak zihnin tek başına bilgiye erişimi sağlamadığını ortaya koyarak tutku ve zevki aynı zamanda bilgi ve gücün temel kaynağı olarak gösterip kadınlarla erkekler arasındaki manevi arkadaşlık kavramına dayalı aydınlanmaya vurgu yapmıştır. Bu yönüyle, Tantrik Budizm’de aydınlanmanın ana sembolü, Buddha çiftinin yani erkek ve dişi Buddha’nın birlikteliğidir. Bu birleşme, Sanskritçede *maithuna* terimine denk gelmektedir. *Maithuna*, cinsiyetler arasındaki birliğin ve mutlu uyumun, denge ve karşılıklı bağımlılığın bir görüntüsüdür. Bu sembol, varlığın ilkel bütünlüğünü ve tamlığını güçlü bir şekilde yansıtmakla birlikte, kadın ve erkeklerin hassas bir şekilde dengelenmiş, neşeli bir uyum durumu yoluyla bütünlüğe kavuşturulduğu özgün bir insanlık vizyonu sunmaktadır (Shaw 1995: 200, 205). Netice itibariyle, Tibet’te erkek uygulayıcılara, kadın partnerlerini tanrıça olarak görmeleri, onlara hizmet etmeleri ve tapınmaları talimatı verilir. Kadınlar, kendiliğinden aydınlanmış bilgeliğin kaynağı olarak bilinmektedir. Yüksek Tantrik uygulamaların temel ilkelerinden biri, toplumsal tabuları kasıtlı olarak ihlal edip (cinsel ilişki, et yeme ve alkol içme) sosyal sözleşmeleri yıkararak tüm dualist düşüncelerin üstesinden gelmektir. Bu perspektifle, kadınların saf ve bir tanrıça gibi değerlendirilmesi, kadınların aşağı ve saf olmadığı şeklindeki geleneksel fikri yıkmasını sağladığı için çok etkilidir (Buswell 2004: 305, 306).

2. Tantrik Etkili Budist Uygur Metinlerinde Bir ‘Kadın’ Temennisi

Türk toplumunun temel taşlarından aile kurumunda daha çok ‘annelik’ rolünden ötürü ‘koruyuculuk, şefkatlilik’ işlevleriyle yüksek değere sahip ‘kadın’ kavramı, Buddhacı gelenek doğrultusunda Eski Türk kültüründe ‘olumsuz’ içeriğe de ulaşmıştır. Zikredilen bu olumsuz işlev, Buddha dinini asırlarca takip etmiş Budist Uygurlarda görülmektedir.

Tanıklar

(1) *ol kunçuy ölgeysüde tişi etözin kodup erkek erkligig bulup tapıp* “O hanım, öleceği vakit kadın bedenini terk edip erkek gücünü bularak” (AYS 3018-3019: 182).

(2) *ölgeysüde y(è)me yügerü bolup olar tişi etöznüj üzlünçüsi erür tèt bilmiş k(e)rgek* “Öleceği vakit yukarı yükselir ve bunlar kadının bedeninin sona erişidir, diye bilmek gerek.” (AYS 3036, 2021: 183).

(3) *azu y(è)me tişi tınl(i)gka bodulmak yapşınmak uğurınta* “Ayrıca da kadın varlığına bağlanmak sebebiyle” (AYS 3405-3407: 195).

(4) *takı y(è)me uzun tonluğ tınl(i)glar tişi etözın erip erkek etözın bulayın tęp küseserler* “Ayrıca da uzun elbiseli varlıklar (kadınlar), kadın bedeninde olup erkek bedenini bulayım diye, arzu içerisinde olsalar” (AYS 4688-4691: 236).

(5) *ötrü olar ikileyü takı tişi azunınta kedılmeğeyler* “Bundan dolayı onlar, kadın formunda olmayacaklar” (AYS 5478-5480: 260).

(6) *bar antag tınl(i)glar erkek etözın tapladaçı* “Bundan ötürü, erkek bedenini arzu edenler de var.” (AYS 7136-7138: 312).

(7) *ol alokaşıntamani atl(i)g t(e)ęri kızınığ tişi etözi teğşilip azrua t(e)ęri etözlüğ boltı* “Ālokacintāmani adlı tanrı kızının kadın bedeni dönüşüp Brahmā bedenli oldu.” (AYS 10160-10162: 409).

Bilindiği üzere, Eski Türk toplumunda kadının konumu diğer toplumlara nazaran oldukça farklı olup kadının yeri genel itibari ile ‘olumlu’ durumdadır. Türk toplumunda kadın, sosyal ve siyasi hayatın içerisinde tam olarak yer almakta ve çeşitli yetkilere sahip bulunmaktadır³. Türklerin kadına bakış açısı, pek çok topluma nazaran olumlu bir yöndeyken Budizm ve Manihaizm gibi öğretilerin etkisiyle değişmeye başlamıştır. Tokyürek tarafından zikredilen bu durum, Tibet Budizmi öncesi Uygurca metinlerden *Altun Yaruk Sudur*’da net bir şekilde görülmektedir. AYS’de tanıklanan örneklere bakıldığında, özellikle reenkarnasyon yani ‘yeniden doğuş’ noktasında kadın varlıkların tercihinin ‘erkek formunda’ olduğudur. Klasik Budizm’de kadının bir hastalık, güzelliğiyle bir hırsız, cinsel gücüyle de zincir olduğu metaforları (Tokyürek 2016: 302, 308) düşünöldüğünde, AYS özelinde Eski Uygurcada kadın formunda doğumun istenmediği, kadın bedeninden çabucak kurtulmak için duaların edildiği; kadın formunda doğmuş bireylerin Buddha dini doğrultusunda ‘erkek formu’nu en büyük başarı olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Çünkü Budist dünyada neredeyse her okulda, bir kadının ataerkil koşullarda doğmasının pek de ideal bir

³ Köktürkçe ve Eski Uygurca yazıtlar tanıklığında ‘kadın’ kavramının Eski Türklerde sahip olduğu görünüm, Tokyürek (2023) tarafından işlenmiştir. Tokyürek çalışmasında *katun, kunçuy, kişi, yutuz, evçi, koduz, tul ve kara tul* kelimeleri üzerinde durmuştur. bk. Tokyürek 2013 ve kavramın Budizm’de sahip olduğu dinî değer için bk. Tokyürek 2019: 378-380. Zikredilen çalışma dışında Köktürk harfli yazıtlar temelinde ‘kadın’ kavramına yönelik bütüncül bir inceleme Nurdin Useev (2012) tarafından yapılmıştır. Useev, *ebçi, kişi, katın, kelin* ve öğ sözcüklerini inceleyerek ilgili kelimelerin etimolojisi ve anlamlarını belirlemeye çalışmış, ayrıca *kunçuy, yotuz, kız, eçe* kelimelerine değinip *ebçi, yotuz, kız, kelin* sözcüklerini kadın-erkek ilişkisi yönünden öğ, eçe kelimelerini ise akrabalık ilişkileri yönünden sınıflandırmıştır. (2012: 57-66).

durum olmadığı malumdur. Erkek egemen toplumlarda kadınlara yönelik olumsuz tutumlar, kadın biyolojisinin üremeye fırsat sağlamasını düşünen ataerkil sosyal sistemler tarafından sürdürülmektedir. Entelektüel ve ruhsal olarak erkeklerden aşağı görülen kadınlar için kültürel ve manevi ilerleme olanakları engellenmektedir. Bu talihsiz konum, kadınların yeniden doğuşunun olumsuz karmalarının bir sonucu olduğu fikrine dönüşmüştür (Coakley 2012: 6). Kişinin geçmişteki eylemleri onun gelecekteki doğumlarındaki zenginlik, güç, yetenek ve hatta cinsiyet konumunu belirlediğinden ‘kadın’ olarak yeniden doğmak Budistlerce bir kusur olarak görülmüş, bu doğrultuda Budist kadınlar *yeniden doğuş* için ‘kadın’ bedenini değil, erkek bedenini tercih etmiştir (Sirimanne 2016: 279).

Orta Asya’nın birçok bölgesinde Tibet Budizmi ile Budist öğretisi ‘kadın’ kavramı temelinde değişmiş, ‘kadın’ varlığına dayalı öğretinin yansımaları hem görsel sanatta yazılı metinlerde görülmüştür. Ancak, Tibet Budizmi’ni benimsemiş birçok halk Dharma’yı ‘kadın’ figürü temelli yoga, meditasyon ve büyü ritüelleriyle icra etse de, ‘yeniden doğum döngüsü’ doğrultusunda Tibet Budizmi, Theravāda ve Mahāyāna Budizmi’ni yansıtan görüşleri tercih etmiştir. Budist kadınlar, ‘kadın’ olarak değil, “erkek olarak yeniden doğma” temennisi taşımıştır. Zikredilen bu durum, Orta Asya Budizmi’nin önemli temsilcilerinden Uygurlarda da görülmüştür. Tibet etkili Budist Uygur metinlerinde kadınların ‘kadın’ formunda değil de, ‘erkek’ formunda yeniden doğuşa dönen temennisi yazılı metinler yoluyla *kız etözinte tugma*- ‘kız bedeninde doğmamak’, *tişi aźunınta tugma*- ‘dişi formunda doğmamak’ ve *tişi etözint teğşür*- ‘kadın formunu değiştirmek → erkek bedenine dönüşmek’ örneklerinde görülmektedir.

Tanıklar

(1) *bo erintilig yavız tişi etözümün teğşürser men* “Bu zavallı ve tiksindirici kötü dişi bedenimi dönüştürmek istesem” (BT 23 H 116-119: 168, 169).

(2) *... ig agrıg üze bastıkmak tıtagınta bo yètiken sudurnun yègin adrokin ešidip igtin agrıgtın ozayın aźunlar sayu kız etözinte tugmanın tèt* “... hastalığa yakalanma sebebinden bu Yètiken adlı eserin hoş ve farklı yanlarını duyup hastalık ağrısından kurtulayım ve dişi formunda yeniden doğmayayım diye” (BT 13: 161; BT 23 G 350-354: 148, 149; BT 26 50.14: 133; ETŞ 26/22: 238, 239).

(3) *bo amita ayuse sudurug bitiserler bititserler ol tınl(ı)glar ... kaçan erser neğ erser tişi aźunınta tugmagaylar* “(Şayet herhangi bir canlı), bu Amitaayuse-Sūtra’yı yazsa ve yazdırsa, bu

canlılar, ... hiçbir şekilde dişi formunda yeniden doğum yaşamayacaklardır.” (BT 36 A 226-228: 70, 71).

(4) *ötrü ol tişi etözün teğsürüp erkek etöz bulmasar meniñ kolmış kutum bütmezün* “Bundan dolayı kadın bedenini değiştirip erkek bedeni bulamasam, bu arzu ettiğim talebim yerini bulmasın.” (BT 50 135-136: 64, 65).

Tibet etkili Budist Uygur metinlerinden tanıklanan örnekler göz önüne alındığında, Budist kaynaklarda aydınlanmayı arzu eden kadınların yeniden doğumla kendi bedenlerine değil de erkek olarak bedenlenmek isteği, Theravāda Budizmi’nden beri bilinen bir durumdur. Paul’e göre, yeniden doğum aracılığıyla mutsuz ve huzursuz kadınlar, saf, arınmış, huzurlu ve mükemmel erkeğe dönüşmektedir (1981: 64, 65).

Verilen açıklama ve tanıklar temelinde, (1) numaralı örneğe bakıldığında, ‘kadın’ formundaki bireyin kendi bedenini zavallı ve tiksindirici olarak gördüğü; *metamorfoz* arzusuyla kadın bedeninden erkek bedenine dönüşme arzusu taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu durum, şüphesiz Klasik Budizm’deki ‘kadın’ kavramına olan bakıştan ileri gelmektedir. Hinayāna Budizmi’nde kadınların Buddha olamayacağı düşünülse de Buddhalık normal uygulayıcıların hedefi olmadığı için bunun bir önemi yoktu. Hem erkekler hem de kadınlar *arhatlık* biçiminde, yani bir Buddha’nın müridi olarak aydınlanmayı elde edebilmekteydi. Ancak, Buddhalık Mahāyāna’da herkesin hedefi hâline geldiğinde, bir kadının Buddha olamayacağını belirten Buddha sözü, kadınları en yüksek dinî hedeften yani gerçek aydınlanmadan dışlanmasına neden olmuştur. Bu durum, birçok mitte erkek formda yeniden doğuşun işlenmesini sağlamıştır. Cinsiyet dönüşümüne sebep olan bakış açısıyla kadınlar dinî hedeflerine ulaşmak için ‘erkek’ formda doğmayı ilke edindi (Herrmann-Pfandt 1997: 15, 16).

(2) numaralı metinde, *Yètiken Sudur* metninin yazımı ve dağıtılması ile geniş kitlelere ulaştırılması amacı doğrultusunda elde edilecek ‘sevap’ ile bireylerin hastalığa yakalanmama arzusunu hedeflediği görülse de, özellikle ‘kadın’ bireylerin yeniden doğum noktasında ‘erkek formunda yeniden doğuşu’ arzuladıkları görülmektedir. Bu durum, şüphesiz yukarıda zikredilen örnek ve tanıkla paralellik sergilemektedir. Erken Budist sūtralarda çoğunlukla *açgözlü, şehvetli, kötü, aldatıcı, kararsız* ve aynı zamanda özellikle *münzevi ve bekâr keşişler için tehlike* olarak tanımlanan kadınlar, Tibet edebiyatında *skye dman* yani ‘düşük, düşük doğum’ olarak adlandırılmaktadır. İlgili bakış açısından hareket

edildiğinde, Budist kurtuluş sadece bir erkek vücudunda gerçekleşecektir (Mutallimova 2020: 87, 109).

(3) numaralı örneğe bakıldığında, (2) numaralı tanıkta olduğu gibi ilgili Budist metnin geniş kitlelere ulaştırılması ile elde edilecek sevap doğrultusunda istenen arzu ‘kadın’ birey için ‘dişi formunda yeniden doğmama’dır.

Tanımlanan ilk üç örnekle benzer bir anlatım (4) numaralı metinde de görülmektedir. İlgili metinde tahminen kadın bir bireyin yeniden doğumda ‘erkek formu’nu bulma arzusu yansıtılmakla birlikte, ‘erkek formu’nun bulunmaması durumunda hiçbir temenninin kabul edilmemesi söylenmektedir.

Tibet etkili Budist Uygur metinlerinden tanımlanan örnekler bakıldığında, tespit edilen örneklerin Klasik Uygur Budizmi’nin temel metinlerinden AYS ile tanıkların ve örnekler bünyesinde yer alan içeriğin net bir şekilde örtüştüğü görülmektedir. Klasik Budizm açısından ‘kadın’ın aydınlanma hususunda arka planda bırakılışı ve kötü karmanın ürünü doğum ile cezalandırılmalarının Tibet etkili Budist Uygur metinlerine yansıdığı görülmektedir. Temelde *Tibet Budizmi* özelde ise *Uygur Budizmi* her ne kadar ‘kadın’a dayalı öğretiyi tercih etse de, ilgili Budist gelenekler ‘yeniden doğum’ terimi kapsamında Eski Hindistan’a dayanan klasik görüşten kopamayarak ‘kadın’ kavramına yönelik *sunî bir eşitlik anlayışını* yansıtmıştır.

Sonuç

XIII.-XIV. yüzyılları kapsayan Tibet etkili Uygur Budizmi metinleri tanıklığında kadın bireylerin ‘erkek formunda doğma’ temennisini ele alan çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Budizm’in klasik Hint sınıf sistemine karşı çıkararak her türlü kast kategorisini reddetmesi ve devamında *herkes için aydınlanma* idealini ortaya koyması, kast sisteminden ötürü toplumsal sınıfın en alt tabakasında itilen ‘kadın’ için bir umut olsa da, kadın ve erkek eşitliği yaşanmamış; Gautama Buddha’nın Hint toplum yapısının ‘erkek egemen toplum’ görüşüne direnemeyerek Dharma ve Saṃgha’ya kadınları sokmadığı görülmektedir. Buddha’nın ortaya koyduğu eşitlikçi ve özgürleştirici aydınlanma fikriyle çelişen bu durum, Buddha’nın gözde öğrencilerinden Ānanda’nın çabalarıyla bir nebze yumuşatılsa da, kadınların dinî topluluğa girişi ve manastır düzeni hususunda ağır kurallara tabi

oldukları görülmektedir. Buddha'nın ölümünden sonra ortaya çıkan Theravāda ve Mahāyāna ekollerinde 'şehvet sahibi, aydınlanmayı engelleyici figür, baştan çıkarıcı Māra' şeklinde görülen 'kadın', sıklıkla kötü karmanın kaynağı olarak gösterilmektedir. Bu fikir temelinde gelişen *Buddha* öğretilerine göre, 'kadın' tam aydınlanmaya ancak 'erkek formunda' doğarak ulaşabilmekte; 'kadın olarak doğmak' ise *saṃsāra*'daki olası varoluş aralığını oluşturan altı seviye içerisindeki kötü yollarla ilişkilendirilmektedir.

2. Ağırlıklı olarak Nepal, Hindistan, Çin, Rusya ve Orta Asya'daki halklarca benimsenen Tibet Budizmi, *Buddhalık* makamına hızlıca erişmeyi sağlayacak ritüel, inceleme ve sembollere odaklanarak tam aydınlanmayı hedeflemektedir. Bu hedef doğrultusunda özellikle *devayoga* adı verilen meditasyon uygulamasını başarıya ulaştıracak *mantra*, *mudrā*, *maṇḍala* ve *dhāraṇī* adlı öğretici teknikleriyle ritüeller icra edilmiştir. Tibet Budizmi ile günlük hayatın yaşamıyla tanışan Budizm'de 'kadın' figürü *dişi ilahlar*, *tanrıçalar* ve *kadın Buddha* ve *Bodhisattvalardan* oluşan bir panteonunu ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Temelde 'anne' figüründeki Tantrik dişilerle görülen 'kadın' figürü, *yerel koruyucu tanrılar* olarak da işleve sahiptir. Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinde etkisi hissedilen Tantrik etki, Budizm'in Mahāyāna akımını benimsemiş Uygurlarda da karşılıklara sahip olmuştur. Tantrik etkide Tibetçe ve Sanskritçeden çevrilen dinî eserlerle tanışan Uygur Budizmi, Buddha öğretisinin 'kadın'a olan fikirlerinden de etkilenmiştir. Tantrik etkiden önceki Budist Uygur dinî geleneğinde 'baştan çıkarıcılık; aydınlanmayı engelleyicilik' ile bilinen 'kadın, Tibet etkili Budist Uygur metinlerinde hem 'anne' ve 'koruyucu ruh' hem de geleneksel Budizm'den miras kalan 'olumsuz' düşünceleri bünyesinde barındırmaktadır. Zikredilen olumsuz tavır, Tibet Budizmi'nin kadına dayalı öğretici anlayışına rağmen, *reenkarnasyon* hususunda görülmektedir. Geleneksel Budizm'de kötü karmanın aslî sebebi olarak görülen 'kadın', yeniden doğum noktasında Klasik Budist akımı sürdürmektedir. Tibet etkili Budist Uygur metinlerine bakıldığında, özellikle *sevap tevcihi* noktasında kadın Budistlerin yeniden doğuş noktasında 'kadın formu' yerine 'erkek formu'nu tercih ettikleri görülmektedir. Bu durum, hiç şüphesiz Klasik Budizm ile ilişkili olsa da ilgili sorunun kaynağı Hint toplumundaki ataerkil yapıdır. Kadınların eşlerine ve oğullarına hizmet etmekle yükümlü olduğu Budizm öncesi ve Budist toplumda kadın için en iyi ibadet, evine ve eşine kendini adamaktır. Bu yönüyle, Tibet Budizmi'nin bünyesindeki

yeniliklere rağmen ‘kadın’ reenkarnasyonu hususunda önceki Budist ekollerle ortaklıklar taşıdığı anlaşılmaktadır.

3. Tibet etkili Budist Uygur metinleri tanıklığında kadın bireylerin yeniden doğum noktasında ‘erkek forma dönüşme’ temennisi dinî terminolojisi noktasında Budist Uygurlarda birebir Türkçe çeviriyle tanıklanmaktadır. İlgili metinlerde kadın bireyin erkek formda doğmak isteyişi kız *etözinte tugma-*, *tişi ažunınta tugma-* ve *tişi etözın teğşür-* örnekleriyle görülmektedir. İbareler, Çince ya da Tibetçe etkinin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kısaltmalar

- AYS Kaya 2021.
BT 13 Zieme 1985.
BT 23 Zieme 2005.
BT 26 Kasai 2008.
BT 36 Yakup 2016.
BT 50 Zieme, et al. 2022.
ETŞ Arat 2007.

Kaynakça

- Appleton, N. (2011). In the Footsteps of the Buddha? Women and the Bodhisatta Path in Theravāda Buddhism. *Journal of Feminist Studies in Religion*, 27(1), 33-51.
- Arat, R.R. (2007). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arslan, H. (2014). Budizm’de Kadının Konumu. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39: 147-179.
- Barua, B. R. (2011). Position of Women in Buddhism: Spiritual and Cultural Activities. *Arts Faculty Journal*, 4, 75-84.
- Buswell, R. E. (2004). *Encyclopedia of Buddhism I-II*. Detroit: Thomson Gale.
- Coakley, E. R. (2012). *Women In Vajrayāna Buddhism—The Embodiment of Wisdom and Enlightenment in Traditionally Male-Oriented Buddhism*. Washington: Georgetown University. (Yayımlanmamış Master Tezi).
- Derris, K. (2008). When the Buddha Was a Woman: Reimagining Tradition in the Theravāda. *Journal of Feminist Studies in Religion*, 24(2), 29-44.

Heirman, A. (2011). Buddhist Nuns: Between Past and Present. *Numen*, 58(5-6), 603-631.

Heroldová, H. (2015). Female Deities In Mongolian Buddhist Votive Paintings. *Annals of The Náprstek Museum*, 36(1), 61-74.

Herrmann-Pfandt, A. (1997). Yab Yum Iconography and the Role of Women in Tibetan Tantric Buddhism. *The Tibet Journal*, 22(1), 12-34.

İsi, H. (2020a). Tantrik Türk Budizmi'nde Mantra ve Dhāraṇī Kavramları Üzerine. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 9(2), 500-514.

İsi, H. (2020b). Tantrik Türk Budizmi Üzerine Araştırmalar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(72), 111-124.

İsi, H. (2022). Tantrik Türk Budizmi'nde Cinsel Kucaklaşma Sembolü Yab Yum Üzerine. *Journal of Old Turkic Studies*, 6(1), 54-84.

Kasai, Y. (2008). *Die uigurischen buddhistischen Kolophone*. Berliner Turfantexte 26. Belgium (Turnout): Brepols.

Kaya, C. (2021). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Mutallimova, A. (2020). *Budizm'de ve Tibet Budizmi'nde Kadın*. Ankara: Otto İlahiyat Yayınları.

Paul, D. Y. (1981). Buddhist Attitudes Toward Women's Bodies. *Buddhist-Christian Studies*, 1981(1), 63-71.

Paul, D. Y. (1985). *Women in Buddhism: Images of Feminine in the Mahayana Tradition*. California: University of California Press.

Samdarshi, P. (2014). The Concept of Goddesses in Buddhist Tantra Traditions. *The Delhi University Journal of The Humanities & The Social Sciences*, 2014(1), 87-99.

Shaw, M. (1995). *Passionate Enlightenment: Women in Tantric Buddhism*. Princeton-Oxford: Princeton University Press.

Shaw, M. (2015). *Buddhist Goddesses of India*. Princeton-Oxford: Princeton University Press.

Sirimanne, C. R. (2016). Buddhism and Women–The Dhamma Has No Gender. *Journal of International Women's Studies*, 18(1), 273-292.

Tokyürek, H. (2013). Runik Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Metinlerinde Kadın Hiyerarşisi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 61(1), 119-130.

Tokyürek, H. (2016). Eski Uygur Budist Metinlerinde Şeytan, Yılan, Kadın İlişkisi. *Journal of Turkology*, 26(1), 301-310.

Tokyürek, H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Useev, N. (2012). Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamına Göre Eski Türklerde Kadın İmajı. *Dil Araştırmaları*, 11, 57-66.

Yakup, A. (2016). *Altuigurische Aparimitāyus-Literatur und kleinere tantrische Texte*. Berliner Turfantexte 36. Belgium (Turnout): Brepols.

Zieme, P. (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*. Berliner Turfantexte 13. Berlin: Akademie Verlag.

Zieme, P. (2005). *Magische Texte des uigurischen Buddhismus*. Berliner Turfantexte 23. Belgium (Turnout): Brepols.

Zieme, P. et al. (2022). *Avalokiteśvara-Sūtras, Edition altuigurischer Übersetzungen nach Fragmenten aus Turfan und Dunhuang*. Berliner Turfantexte 50. Turnhout (Belgium): Brepols.

Elektronik Kaynaklar

Digital Dictionary of Buddhism (<http://www.buddhism-dict.net/ddb/>)

Encyclopædia Britannica (<https://www.britannica.com/>)

Independent

Türkçe

(<https://www.indyturk.com/node/673721/t%C3%BCrki%C5%9Fyeden-sesler/hindistanda-kad%C4%B1nlar%C4%B1n-politikaya-ve-kamusal-ya%C5%9Fama-kat%C4%B1l%C4%B1m%C4%B1n%C4%B1>)

Shambhala Publications (<https://www.shambhala.com/>)

Wisdom Library (<https://www.wisdomlib.org/>)